

Michał Skoczyński

Sprawozdanie z konferencji "Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce pod rządami pruskimi (do 1871 r.)",
Poznań, 4-7 IV 2013 r.

Hereditas Monasteriorum 2, 453-457

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

4.3. „Hereditas Monasteriorum”

Ukazał się tom 1, 2012, ss. 496, dostępny online na <http://hm.kasaty.pl/hereditas-monasteriorum>. Trwają końcowe prace nad tomem 2, 2013 (dostępny online od 30 VI 2013 r.), w przygotowaniu jest tom 3, 2013 (dostępny online od 31 XII 2013 r.).

4.4. Publikacje

ks. P. PĘKALSKI, *O początku, rozkrzewieniu i upadku zakonu XX. Kanoników Stróżów św. Grobu Jerozolimskiego*, oprac. ks. J. BIELECKI, ks. J. KRÓLIKOWSKI, Miechów 2013 (wydane pod patronatem Projektu wznowienie klasycznej pracy z 1867 r.).

W przygotowaniu do druku znajdują się następujące monografie i prace zbiorowe:

W. CHOTKOWSKI, *Kasaty klasztorne w Galicji. Wybór prac*, red. A. GĄSIOR.

M. DERWICH (red.), *Losy dziedzictwa po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce pod rządami pruskimi (do 1871 r.)*.

M. DERWICH (red.), *Losy klasztorów i zbiorów poklasztornych w okresie represji po upadku powstania listopadowego w 1831 r.*

M. KAŁAMAJSKA-SAEED, *Archiwum i biblioteka klasztoru brygidek w Grodnie*.

P. OLIŃSKI, W. ROZYNKOWSKI (red.), *Źródła pokasacyjne klasztorów w zaborze pruskim w XIX w. i w Polsce północnej po 1945 r.*

M. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ, *Starodruki pochodzące ze skasowanych klasztorów w zbiorach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Studium proveniencji*.

A. SZYLAR, *„Pióro żadne nie jest w stanie wyrazić jej zalet”. Listy informujące o śmierci mniszek adresowane do opactwa benedyktynek w Sandomierzu w zbiorach Biblioteki Diecezjalnej w Sandomierzu (1781–1897)*.

Michał SKOCZYŃSKI

Instytut Historii

Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

Sprawozdanie z konferencji *Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce pod rządami pruskimi (do 1871 r.)*, Poznań, 4–7 IV 2013 r.*

W dniach 4–7 IV 2013 r. w Poznaniu odbyła się konferencja *Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce pod rządami pruskimi (do 1871 r.)*, zorganizowana w ramach

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

projektu badawczego *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja* (realizowanego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, Moduł 1.1, ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego). Przedsięwzięcie zostało zorganizowane przez Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii (Oddział PTH), Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu oraz Bibliotekę Kórnicką PAN. W programie przewidziano 45 wystąpień referatów z Polski oraz innych krajów europejskich, które zostały pogrupowane w dziewięć paneli: *Metody, Generalia, Źródła do dziejów kasat, Wobec kasat, Kasaty, Losy rękopisów, druków i archiwaliów, Losy majątków ziemskich i rzeczy, Losy ludzi, budowli i ogrodów oraz Konteksty józefińskie i rosyjskie*.

Obrady rozpoczęły się 4 kwietnia o godzinie 14.30 w Pałacu Działyńskich przy Starym Rynku 78. Uczestników przywitali przedstawiciele organizatorów – Marek Derwich (kierownik Projektu), Tomasz Jasiński (Dyrektor Biblioteki Kórnickiej) oraz ks. Roman Dworacki (dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu). Następnie Marek Derwich zainaugurował obrady pierwszej sekcji referatów – *Metody*. W swoim referacie przedstawił organizację i dotychczasowe rezultaty prowadzonego projektu *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja*. O postępach w realizacji Projektu mówił również drugi referent, Mateusz Matuszyk (Wrocław), który przybliżył uczestnikom strukturę i funkcjonowanie baz danych powstających na potrzeby badań nad dziedzictwem pokasatowym. Jako ostatni w tej części konferencji wystąpił Guido Kraus (Frankfurt nad Menem). Podzielił się on doświadczeniami z pracy przy tworzeniu bazy danych dotyczących rękopisów muzycznych RISM oraz na przykładzie dwóch zawartych w niej zapisów nutowych z obszaru Wielkopolski zaprezentował sposób korzystania z jej zasobów.

Po krótkiej przerwie obrady zostały wznowione. W ramach sekcji *Generalia* Paola Picardi (Rzym) przedstawiła sytuację majątku pozostałego po klasztorach skasowanych w Rzymie po roku 1870. Następnie Herm Klueting (Kolonja) zarysował szersze tło historyczne dla problemu kasat w Wielkim Księstwie Poznańskim w kontekście akcji likwidowania wspólnot monastycznych w zachodnich Niemczech oraz na pruskim Śląsku.

Kolejne wystąpienia zostały przyporządkowane do sekcji *Źródła do dziejów kasat*. Jako pierwszy wypowiedział się ks. Janusz Królikowski (Tarnów), który przybliżył uczestnikom konferencji stan zebranych w Archiwum Ojców Paulinów na Jasnej Górze materiałów dotyczących pruskich kasat w Wielkopolsce. Następnie Sławomir Kościelak (Gdańsk) przedstawił zespół akt kasat klasztornych z Wielkiego Księstwa Poznańskiego w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie oraz zaproponował dalsze kierunki badań nad tymi materiałami. Na koniec tego dnia obrad Zofia Wojciechowska (Poznań) omówiła *Archiwalia poklasztorne oraz akta urzędowe związane z kasatami klasztorów przechowywane w Archiwum Państwowym w Poznaniu*. Po wygłoszeniu ostatniego referatu odbyła się długa i rozbudowana dyskusja. Marek Derwich przez pryzmat dotychczasowych wystąpień przypomniał raz jeszcze kluczowe założenia Projektu i omówił dotychczasowe wyniki przeprowadzonych badań. Zwrócono również uwagę na wielorakie skutki kasat klasztornych. Zauważono, że bardzo często, szczególnie w przestrzeni miejskiej, likwidacja domu zakonnego miała pozytywne konsekwencje dla wspólnot lokalnych, które zyskiwały nowe obszary i budynki do zagospodarowania oraz perspektywę dynamicznego rozwoju.

Oprócz wysłuchania wystąpień uczestnicy konferencji mieli tego dnia możliwość zapoznania się z referatami Alicji Nowak (Warszawa) – *Akta pruskie z lat 1793–1806 dotyczące klasztorów w Prusach Południowych i Prusach Nowoschodnich w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie* – oraz o. Rolanda Prejsa OFMCap (Lublin) – *Kasata klasztorów w Wielkim*

Księstwo Poznańskie w latach 30. i 40. XIX w. a kasaty klasztorne na Śląsku Pruskim w 1810 roku oraz Królestwie Polskim w 1864 roku. Podobieństwa i różnice, które zostały udostępnione przez autorów w formie tekstowej.

Następnego dnia obrady były kontynuowane w pomieszczeniach Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu. O godz. 9.00 kolejną serię referatów, *Wobec kasat*, zapoczątkował Antoni Maziarz (Opole), który zaprezentował spojrzenie na postawę abpa Marcina Dunina wobec prowadzonej przez władze pruskie polityki kasacyjnej. Następnie Grzegorz Pisarski (Wrocław) przedstawił recepcję wydanego przez Edwarda Flottwella rozporządzenia kasacyjnego dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego na Śląsku Pruskim przez pryzmat tamtejszej prasy. Trzeci referat, *Powstanie Zgromadzenia Sióstr Służebniczek (1850 r.) – nowe zgromadzenie zakonne w trudnym okresie kasat*, przedstawiony przez Waldemara Rozynkowskiego (Toruń), pokazał przykład konstruktywnej reakcji środowisk katolickich na politykę likwidacji przez władze dawnych wspólnot zakonnych.

Po dyskusji i krótkiej przerwie przystąpiono do obrad kolejnej sekcji, zatytułowanej *Kasaty*. Pierwszym zaplanowanym w niej wystąpieniem był referat Krzysztofa Kaczmarka (Poznań), dotyczący procesu kasaty klasztoru reformatów w Szamotułach oraz dalszych losów pozostałych po nim zabudowań. Następnie Dorota Matyaszczyk (Poznań) przybliżyła uczestnikom konferencji historię kasaty klasztoru bernardynów w Ostrzeszowie oraz losy jego majątku. Kolejnym referentem był Krzysztof Ratajczak (Poznań), który przedstawił źródła i stan badań kasaty domu cysterek w Owińskach. Następnie Mirosława Sobczyńska-Szczepańska (Katowice) omówiła kasatę klasztoru trynitarzy w Krotoszynie oraz jego późniejsze losy, a Agnieszka Fluda-Krokos (Kraków) przybliżyła słuchaczom proces likwidacji klasztoru franciszkańskiego w Inowrocławiu. Po zakończeniu ostatniego wystąpienia odbyła się dyskusja, w której poruszono temat materialnych i ideowych pozostałości po zlikwidowanych klasztorach. Alina Mądry zwróciła uwagę na potrzebę wymiany informacji o losach instrumentariów z poklasztornych kościołów. Z kolei Jerzy Łojko zauważył, iż klasztory pełniły niejednokrotnie funkcję miejscowego depozytariusza pamięci, o czym świadczą losy i zawartość poklasztornych archiwów, w których często znajdowały się dokumenty dotyczące życia lokalnych społeczności.

Kolejny blok referatów dotyczył *Losów rękopisów, druków i archiwaliów*. Pierwszym wystąpieniem była rozbudowana prezentacja Patryka Frankowskiego (Poznań) i Aliny Mądry (Poznań), dotycząca dziedzictwa muzycznego po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce, ilustrowana muzyką wykonywaną na żywo przez towarzyszący referentom zespół. Następnie Olga Miriam Przybyłowicz (Warszawa) opowiedziała o rękopisach pochodzących z gnieźnieńskiego klasztoru klarysek, które są obecnie przechowywane w tamtejszym archiwum archidiecezjalnym. Jako kolejna wystąpiła Alicja Szulc (Poznań) z referatem *Rękopisy i archiwalia poklasztorne w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*. Kolejny referent, br. Zbigniew Joskowski OFMConv (Gniezno), zaprezentował stan swoich badań nad losami biblioteki gnieźnieńskich franciszkanów. Jako ostatnia przed przerwą wystąpiła Joanna Pietrowicz (Poznań), która opisała proces gromadzenia obiektów ze zbiorów poklasztornych przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w kontekście historii tej instytucji. W przeprowadzonej następnie dyskusji poruszano m.in. zagadnienie dalszych perspektyw badań nad wzajemnym wpływem klasztornych i świeckich środowisk muzycznych oraz nad problemami w identyfikacji proveniencji księgozbiorów poklasztornych.

Po przerwie obrady sekcji zostały wznowione. Renata Wilgosiewicz-Skutecka (Poznań) przedstawiła referat *Fragmety księgozbiorów poklasztornych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*. Następnie Dorota Gołębiewska (Poznań) przedstawiła starodruki pochodzące ze

skasowanych klasztorów znajdujące się w zbiorach Biblioteki Raczyńskich. Podobny temat poruszyła Marianna Czapnik (Warszawa), która w swoim wystąpieniu przybliżyła stan zbioru starych druków po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce znajdujących się obecnie w zasobie Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Następna referentka, Bernadeta Iwańska-Cieślik (Bydgoszcz), zaprezentowała *Strukturę proveniencyjną Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku po przejęciu wielkopolskich księgozbiorów klasztornych*. Z kolei Aldona Chlewicka (Bydgoszcz) przedstawiła stan i perspektywy badań nad losami księgozbiorów skasowanych bydgoskich klasztorów. Jako ostatni w tym bloku przedstawił swój referat o Aleksander Krzysztof Sitnik OFM (Kraków), który w sposób kompleksowy omówił *Losy prowincji wielkopolskiej bernardynów pod rządami pruskimi 1772–1741*.

Na koniec dnia obrad Zbigniew Zyglewski (Bydgoszcz) wystąpił w ramach kolejnej sekcji, *Losy majątków ziemskich i rzeczy*, referując swoje ustalenia dotyczące procedury postępowania z majątkiem ruchomym po skasowanych klasztorach bydgoskich na przełomie XVIII i XIX w. Następnie odbyła się dyskusja, w której trakcie wysunięto propozycję utworzenia ogólnopolskiej bazy książek pochodzących z bibliotek po skasowanych klasztorach, która pozwoliłaby określić rozmiary i stopień rozproszenia dawnych księgozbiorów. Ożywiona dyskusja na temat perspektyw badań nad dawnymi księgozbiarami zakończyła drugi dzień obrad.

W sobotę, 6 IV 2013 r., kontynuowany był panel *Losy majątków ziemskich i rzeczy*. W jego ramach Jerzy Łojko (Konin) przedstawił referat *Klasztorne posiadłości ziemskie w Wielkopolsce w dobie rozbiorowej. Próba bilansu*. Następnie Kamila Kłudkiewicz (Poznań) opisała w swoim referacie stosunek prywatnych wielkopolskich kolekcjonerów w XIX w. do kasat klasztorów oraz sposoby pozyskiwania przez nich nowych zbiorów proveniencji zakonnej. Jako ostatnia w tym bloku wystąpiła Małgorzata Kierczuk-Macieszko (Lublin), która opisała *Losy XVI-wiecznej kadzielnicy z opactwa w Paradyżu po jego kasacie* oraz dokonała dokładnej analizy tego zabytku z punktu widzenia historii sztuki. W dyskusji, oprócz pytań dotyczących uszczegółowienia kwestii poruszonych w referatach, przewijał się problem motywów i moralnej postawy kolekcjonerów pozyskujących swoje zbiory z likwidowanych bibliotek klasztornych. Zwrócono również uwagę na korzyści, jakie płynęły z likwidacji domów zakonnych w miastach dla miejscowej społeczności, która zyskiwała dla wspólnego użytkowania nowe przestrzenie i budynki.

Po krótkiej przerwie rozpoczęły się obrady kolejnej sekcji, dotyczącej *Losów ludzi, budowli i ogrodów*. Zainaugurował ją Zdzisław Włodarczyk (Wieluń), który opisał wynikający ze źródeł ponury obraz ostatnich lat funkcjonowania wspólnot zakonnych przeznaczonych do kasaty oraz różne losy zakonników i zakonnice z klasztorów zniesionych w Wielkim Księstwie Poznańskim. Następnie Małgorzata Milecka (Lublin) przedstawiła na kilku przykładach losy założeń ogrodowych pozostałych po klasztorach cysterskich w Wielkopolsce. Jako ostatni wystąpił Jerzy Sporek (Wrocław), który w referacie *Ostatni żywi świadkowie kasat klasztorów w południowo-wschodniej Wielkopolsce* zaprezentował wyniki swoich poszukiwań drzew na terenie poklasztornych kompleksów w Ołoboku, Kobylinie i Koźminie, które rosły jeszcze za czasu funkcjonowania tamtejszych konwentów. Po prezentacji referatów wywiązała się dyskusja, w której zastanawiano się nad symbolicznym i praktycznym znaczeniem różnych gatunków roślin w otoczeniu budynków klasztornych. Podkreślono wysoką wartość wszechstronnego spojrzenia na problem badawczy również przez specjalistów nauk ścisłych, którzy mogą przedstawić zupełnie nowy obraz wielu aspektów dotyczących dziedzictwa po kasowanych wspólnotach zakonnych.

Ostatnia sekcja przewidziana w programie konferencji nosiła tytuł *Konteksty józefińskie i rosyjskie*. Jako pierwszy wystąpił Ondřej Bastl (Praga), który wygłosił referat *Osudy pražských klášte-*

rů a kostelů po josefinském rušení v letech 1780–1790. Opisał w nim proces likwidowania społecznie nieużytecznych wspólnot klasztornych w Czechach pod panowaniem austriackim u schyłku XVIII stulecia oraz wykorzystywania pozostałych po nich zabudowań i majątków na cele publiczne. Następnie Maksymilian Kuśka (Cieszyn-Kraków) na przykładzie cieszyńskiego klasztoru bonifratrów przedstawił specyficzne problemy tego zakonu na terenie Austrii w okresie reform józefińskich. Ostatni referat w ramach konferencji wygłosił Tadeusz M. Trajdos (Warszawa), który opisał losy *Kanoników regularnych od pokuty w Miednikach pod panowaniem rosyjskim.* W dyskusji rozpoczętej po ostatnim wystąpieniu zastanawiano się nad czynnikami, które decydowały o likwidacji jednych wspólnot zakonnych i pozostawieniu innych. Ponadto zwrócono uwagę na korzyści, jakie przyniosła Pradze likwidacja licznych klasztorów i otaczających je jurydyk.

Na zakończenie obrad Marek Derwich i Alina Mądry podziękowali wszystkim uczestnikom oraz współorganizatorom konferencji. Ponownie podkreślono ogromną wagę współpracy specjalistów różnych dziedzin oraz pracy grupowej przy tak rozbudowanym projekcie, jakim jest Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja. Uczestnicy konferencji zostali również zaproszeni na kolejne sesje naukowe, które odbędą się w ramach Projektu w 2013 r.

Po zamknięciu części merytorycznej konferencji uczestnicy wzięli udział w zwiedzaniu zabytków poklasztornych na terenie Poznania. Odwiedzili m.in. pojezuicki kompleks Fary Miejskiej, pokarmelicki kościół rektorski Najświętszej Krwi Pana Jezusa oraz kościół i klasztor franciszkanów konwentualnych. Następnego dnia odbył się objazd naukowy po zachowanych dawnych domach zakonnych – zwiedzono klasztor reformatów w Woźnikach, opactwo cystersów w Przemęcie oraz klasztor bernardynów we Wschowie.

Konferencja *Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce pod rządami pruskimi (do 1871 r.)* z pewnością wzmogła zainteresowanie polskich i zagranicznych badaczy tematem kasat klasztornych na terenie zaboru pruskiego w pierwszej połowie XIX w. Duża różnorodność referatów i wszechstronne spojrzenie na poruszony problem sprawiły, iż należy z ciekawością oczekiwać na zapowiedzianą już publikację materiałów pokonferencyjnych, dzięki którym wszyscy zainteresowani będą mogli zapoznać się z owocami tego spotkania.

Dorota MATYASZCZYK

Poznań

Szlakiem wielkopolskich klasztorów Woźniki – Przemęt – Wschowa*

Jako uzupełnienie poznańskiej sesji naukowej *Losy dziedzictwa po klasztorach skasowanych w Wielkopolsce pod rządami pruskimi (do 1871 r.)* na jej zakończenie, w niedzielę 7 IV 2013 r.,

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.